

Freuds aktualitet – eller psykoanalysens udfordring

af René Rasmussen

Psykoanalysen er i krise: den er på radikal vis udfordret fra en række sider, især af den kognitive videnskab, den kognitive terapi og de mange statslige kontrolinstanser, der også vil kontrollere subjektet og måden, hvorpå det ubevidste behandles (jf. Danmarks evalueringsinstitut, *EVA*, og evalueringer af terapiuddannelser). Den underkastes allerede nu en mere eller mindre direkte statslig kontrol i en række europæiske lande (Belgien, Frankrig, Tyskland, Italien osv.), hvilket understreger kontrollen af subjektet. Psykoanalysen er derfor tvunget til at tænke over sit fundament, sine grundlæggende begreber og sine behandlingsformer.

Freuds skandale

Men lad os først forsøge at se på den historiske baggrund for denne udfordring. Freud er psykoanalysens mester, og psykoanalysen vakte i tidernes morgen skandale, da han viste, at det, der skaber problemer i menneskets liv, overvejende er seksualiteten. Hans *Tre afhandlinger om seksualteorien* vakte skandale, fordi seksualiteten var og forbliver et traumatisk område, da den viser sig som en nydelse, der overvælder os. Den dukker op som noget fremmed eller som et fremmedlegeme, som vi egentligt talt ikke er ansvarlige for, i hvert fald ikke i vores sproglige væren. Det, som vi er ansvarlige for, er derimod vores reaktion herpå, der kan vise sig i form af afvisning som erektionsproblemer eller frigiditet, eller en omvendt reaktion kan vise sig i en fuld hengivelse til nydelsen i form af alkoholisme eller misbrug af narkotika.

På Freuds egen tid var dette traumatiske område omgærdet af fortrængninger og forbud, der overvejende blev varetaget af faderlige instanser, hvis funktion han bl.a. indkredsede med navnet Ødipus. Ideen om ødipuskomplekset var et af hans bud på, hvorfor seksualiteten blev administreret af mange subjekter under et strengt faderskabs byrder. Faderen syntes at stå i vejen for barnets ønske om et seksuelt samvær med moderen, hvorfor barnet udviklede ønsker om faderens død og fortrængte sin seksualitet. Seksualitetsfortrængninger, det strenge faderskab, ønsket om faderdrabet, nydelsen med moderen osv. udgjorde alle væsentlige dele af den victorianisme, der stadig herskede på Freuds tid. Dette gav sig specielt udtryk i de neuroser, som Freud betegnede som hysteri, tvangsneurose og fobi.

For at løse neurosens problemer opfandt Freud psykoanalysen. En samtale med en analytiker kunne åbne ikke alene for arbejdet med de fortrængninger, der lå til grund for forholdet til den seksuelle nydelse, eller med de overdrevne nydelsesformer, der viste sig i f.eks. alkoholisme. De kunne tillige åbne for et arbejde med de tanker eller det sprog, som subjektet også er underlagt. Freuds geni bestod derfor ikke kun i en eftervisning af det seksuelle traume, men tillige i, at vi er underkastet eller underlagt bestemte sproglige fænomener. Sproget er ikke et instrument, som vi behersker fuldt ud, eller det hus, som vi bebos. Derimod bebos vi af sproget og de mekanismer, som fungerer heri.

Sprogets alienation

Freud indkredsede således to vigtige felter i vores liv: seksualiteten og sproget, og ikke alene pointerede han, at seksualiteten udgør et traume, men også, at sproget udgør det. Vores adgang til sproget er problematisk, hvilket måske er tydeligst i psykoserne, f.eks. skizofreni eller paranoia. I sådanne psykoser er det ikke usædvanligt, at ting 'taler' eller at sproget opleves som en maskine, der kører helt af sig selv. Dette er ekstreme tilfælde, men perspektivet er det samme for alle subjekter: sproget optræder som sådan som *A virus from outer space*, som den amerikanske forfatter

William S. Bourroughs udtrykte det. Men selvom sproget skulle være en virus fra det ydre rum, har subjektet stadig mulighed for at orientere sig heri.

Mange år senere udtrykte Lacan det som, at vi som subjekter først får eksistens i sproget, der imidlertid også alierer os. Vi er aliereret i sproget, eftersom det ikke er et gennemsigtigt medium, men, så at sige, en orden, der fungerer i henhold til egne regler og udtryksmuligheder, mens muligheden for at orientere sig i sproget betegner subjektets begær. Sidstnævnte gør det muligt for os at sætte sprogets udtryksstørrelser, signifikanter, sammen. Subjektet er således determineret og aliereret i sproget, men der eksisterer et begær, der gør det muligt for det at orientere sig i sproget.

Sproget sætter subjektets krop og seksualitet som noget fremmed, eftersom sproget udgør en form for alienation i forhold til dets krop. Kroppen har dog sin egen trang, som det viser sig i den seksuelle nydelse i forhold til f.eks. det andet køn. Men kroppen har også sin egen trang i drifterne, som Freud lokaliserede omkring de kropslige åbninger: mund og anus, hvortil Lacan senere tilføjede øre og øje (jf. *Seminar XI: Psykoanalysens fire grundbegreber*). Det drejede sig om den orale, anale, visuelle eller anrørende drift og de skæbner, som de forskellige drifter er underkastet. Den anale driftsskæbne kan vise sig i problemer med at gå på toilettet, mens den orale kan vise sig i anoreksi, hvor man ikke spiser, eller rettere: i anoreksien spiser man intet. Man tygger på intet, eller den orale drift bevæger sig omkring det 'intet', som man spiser. Dette særlige forhold mellem sprog og nydelse fik Lacan til indirekte at antage, at der i det enkelte subjekt eksisterer to 'subjekter': et subjekt for sproget og et subjekt for nydelse. Jeg vender tilbage til disse to subjekter, men først lidt mere om Freud og Ødipus.

Ødipus: Freuds drøm

Ødipus var Freuds ideal for subjektet, - et ideal, der i stort omfang stammede fra victorianismen. Det var ud fra dette ideal, at han behandlede en række patienter, og selvom idealet fungerede i en række tilfælde, var der også cases, hvor det strandede som i tilfældet med Dora eller den unge homoseksuelle kvinde. Det er ikke muligt her at gå i detaljer, men der skal blot peges på, at Freud fejlede i behandlingen af disse to kvinder, fordi han var fikseret på Ødipus.

Det ændrer ikke noget ved Freuds geni, eftersom dette geni bevægede sig frem i et område med nye opdagelser, der hele tiden ændrede karakterer. Opdagelser, der beskæftigede sig med det ubevidste hos den analyserede, også kaldet analysanden eller subjektet. Freuds geni forsøgte hverken at tildække sine opdagelser eller fejludgravninger. Det er derfor muligt at følge udgravningsarbejdet i Freuds udvikling. Næsten alle de former for terapi eller analyser, der eksisterer i dag, står i stor gæld til Freuds opdagelser. Uden Freuds udvikling af psykoanalysen ville disse terapier sikkert være utænkelige, men det betyder ikke, at alle de former for terapi eller analyser, der eksisterer i dag, respekterer Freuds udgravningsarbejde omkring analysens ubevidste.

Jung og nutidige terapiformer

Allerede på Freuds tid var der forbehold over for ham. Bruddet mellem Freud og Jung var bl.a. foranlediget af, at Jung ikke accepterede Freuds ideer om nydelsen eller libido, som han også benævnte det. Jung afviste ideen om libido og insisterede i stedet på et mytisk arsenal, der overvejende stammede fra kristne eller andre religioner. Jung fremhævede disse myter, som han betegnede som arketyper eller det kollektive ubevidste, og hævdede tillige, at vi fungerer i henhold til bestemte mønstre eller skemaer, som viser sig i sådanne myter. Dette betød, at det ikke længere drejede sig om nye opdagelser i det ubevidste, men om at subjektet blev forstået og analyseret, dybdeanalyseret, ud fra sådanne mønstre. Det var ikke som hos Freud nysgerrigheden for nye opdagelser, der drev værket for Jungs terapier, men ønsket om at eftervise arketypernes eksistensform hos den enkelte. Dette skete, som anført, ud fra ideen om bestemte skemaer eller mønstre i

det ubevidste.

En række af vores tids psykoterapeuter minder på mange måder om Jungs dybdepsykologi. Sådanne terapeuter og dybdepsykologer sidder inde med en viden om, hvad der er sandt i en sådan terapi og hvordan vejen frem mod helbredelsen vil være. Der er altså ikke – som hos Freud – tale om et udgravningsarbejde med nye fund, opdagelser eller overraskelser, men et arbejde ledet af en autoritet. Dybdepsykologen og terapeuten styrer - i kraft af sin vidensautoritet - subjektet frem mod det, som de mener, er subjektets sandhed. Det sker ofte under forskellige former for suggestion: ”Hvis du gør sådan eller sådan, vil det ændre sig.” Eller: ”Du må forstå, at det hænger sådan og sådan sammen.”

Jung var naturligvis ikke den første i historien, der antog eksistensen af tankeskemaer, som vi skulle fungere ud fra. Det ser vi også hos en række filosoffer af religiøst tilsnit som f.eks. Kant med hans ideer om den transcendentale fornuft og de transcendentale skemaer. Ligesom Jung udelukker Kant eksplicit seksualiteten fra sin religiøse filosofi. Kants filosofi kan naturligvis ikke reduceres til Jungs ideer, men læser vi Kant med Jung får vi en klar idé om en række af vores nutidige terapiformer, herunder den jungianske og den kognitive udgave. Det drejer sig essentielt om terapiformer, som antager eksistensen af transcendentale tankeskemaer, der formodes at være nedarvet i kraft af evolutionen eller nedlagt i os i barndommen. Det er tydeligvis tilfældet med kognitive terapier, der ikke er begrænset til rummet hos den individuelle terapeut, men som også fungerer som selve terapien på en række institutioner: hospitaler, distriktspsykiatri, enkeltstående behandlingshjem osv.

Kognitiv terapi

Man kan derfor mistænke den kognitive terapi for at udgøre en psykologiseret udgave af Kants religiøse filosofi eller Jungs ditto mytologi. Men lad os starte med den ’bløde’ udgave af den kognitive terapi, der antager, at skemaerne er bestemt af vores opvækst, - repræsenteret af en kognitivist som J.E. Young. Hvis vi udvikler angst eller depressioner, skyldes det de skemaer, som vi har udviklet i vores barndom og som vi kan ændre i kraft af den kognitive terapi. Vi kan ændre de dårlige skemaer til gode skemaer, hævder Young og andre kognitive terapeuter (se f.eks. Young: *Kognitiv terapi ved personlighedsforstyrrelse. En skemafokuseret tilgang*). Det er naturligvis underforstået, at terapeuten ved, hvad de gode skemaer er, og at terapeuten skal få klienten til at indse dette. Lykkedes det ikke at få klienten til dette, er det, fordi klienten, som den kendte danske kognitivist I.H. Oestrich udtrykker det, er en vanskelig kunde (jf. Oestrich: *Tankens kraft – kognitiv terapi i klinisk praksis*, s. 160).

Ser vi for en tid bort fra, at denne terapeut ligesom jungianeren fungerer som en autoritet og med suggestion, dukker der et interessant fænomen op her. For hvorfra stammer de gode skemaer? Stammer sådanne gode skemaer ikke også fra evolutionen eller fra den viden, som terapeuten i kraft af sin udforskning af menneskehedens udvikling har erhvervet sig? Den bløde udgave af den kognitive terapi antager, at dårlige skemaer skyldes vores opvækst, mens de gode skyldes vores evolutionære arv. Den bløde udgave af den kognitive terapi mødes således med en ’hård’ udgave, der hævder, at skemaerne – gode eller dårlige - er transcendentale og nedarvet i vores evolutionære udvikling.

Den hårde udgave af terapien er udviklet af bl.a. A.T. Beck, der iøvrigt er forhenværende psykoanalytiker. De gode skemaer skulle være indlejret i mentale billedrepræsentationer forskellige steder i vores hjerne, som den kognitive terapi hævder med støtte i nyere neurovidenskabelig forskning, men selvom den støtter sig til en sådan forskning, skal det ikke få os til at overse, at den kognitive teori essentielt udgør en moderne udgave af den metafysik, som både Kant eller Jung opererede med. Evolutionen svarer til den kristne udviklingshistorie, hjernen til Gud og skemaerne til vores forståelse af Gud og udviklingshistorien. Patienten er den vildfarende troende, der endnu ikke har forstået at tyde sine mentale skemaer eller *Biblen's* ord korrekt.

I overensstemmelse med ideen om sådanne skemaer kan terapien gennemføres rimeligt hurtigt, - hævder man. Det drejer sig blot om at ændre skemaerne til de gode. Når vi lider af angst, seksuelle problemer eller depressioner, skal vi blot ændre de grundlæggende skemaer, så bliver alt bedre. Det bør måske anføres, at seksuelle problemer ikke anskues som problemer med nydelsen, men kun med de tankeformer, der evt. er knyttet til seksualiteten og som terapeuten i kraft af sin suggestion går ind og ændrer på.

Suggestion og autoritet

Ved psykotiske depressioner er det snarere en undervisnings- og uddannelsesmæssig indsats i depressionens psykopatologi, som har en helbredende virkning. (J.K. Larsen: *Depressions sygdommen – fra videnskab til klinisk praksis*, s. 143)

Suggestion og autoritet står centralt i den kognitive terapi, men overføringen i psykoanalysen er også funderet på en form for suggestion. Forskellen til den kognitive terapi er dog, at analytikeren ikke forsøger at udnytte dette, men giver afkald på enhver udnyttelse heraf. Det er derfor misvisende at anføre som en kritik af psykoanalysen, at den ikke adskiller sig fra f.eks. hypnose, som T. Melchoir gør i *Guérir par la vérité* (s. 76). Det, der adskiller psykoanalyse fra hypnose eller kognitiv terapi, er netop, at analysen er klar over den autoritet og manipulation, der ligger i suggestionen, og giver afkald herpå, mens de to andre direkte støtter sig til og bygger herpå.

Det terapeutiske arbejde finder i de to sidstnævnte steder under terapeuten's ledelse og suggestion, gerne hjulpet af hjemmearbejde (udfyldelsen af daglige skemaer over humørsvingninger, tanker osv.). De metoder, der bygger herpå, er derfor

... aktivt indgribende derved, at terapeuten fra starten stiller enkle, letforståelige spørgsmål og idet patienten mellem sessionerne instrueres i løsningen af praktiske opgaver. / De er styrende, derved at terapeuten lægger en klar struktur for behandlingen og stiller direkte krav til patienten. / (...) De indfører en ny forståelsesmodel for depression, som problematiserer den negative kognition. (Larsen, op. cit., s. 227)

Indgribende, styrende og inducerende ... Tydeligere kan billedet dårligt blive.

Den hermed forbundne suggestion er blot et ydre udtryk for det, som Freud indkredsede med sin idé om det grusomme overjeg. Terapeuten fungerer som et grusomt overjeg, der fortæller, hvad der er sandt eller forkert i klientens liv ud fra sine ideer om skemaerne. Det er i virkeligheden derfor, at den kognitive terapi er så hurtig: ingen kan holde ud at være for lang tid i den. Vi ser samtidig, at den kognitive terapi, praktiseret på institutioner eller i private klinikker, fundamentalt reducerer arbejdet til tankeprocesser. Den opererer kun på subjektet for sproget, tilmed i en reduktiv og manipulerende udgave styret af terapeuten som det kliniske overjeg.

Det er derimod medicinen, der skal tage sig af kroppen, seksualiteten eller subjektet for nydelsen. Vi bliver tildelt medicin for at kunne styre vores nydelse eller den angst, der kan være forbundet hermed og som er udelukket i den kognitive terapi. Prozac eller andre former for lykkepiller er eks. herpå. Det er således ikke uvant, at man i psykiatriske sammenhænge deler et behandlingsforløb op i et egentligt terapeutisk forløb af kognitiv art og en medicinsk behandling. Den kognitive terapi går ind og manipulerer med vores tanker, med subjektet for sproget, mens medicin eller elektrochok skal varetage subjektet for nydelsen. Det betyder i virkeligheden, at der slet ikke arbejdes med subjektet for nydelsen, som Freud oprindeligt vakte skandale med.

Medicinen, som man iøvrigt ofte bliver afhængig af og som skaber en særlig nydelsesform, varetager subjektet for nydelsen, uden at subjektet selv får mulighed for at forholde sig hertil. Det må lære at acceptere dette i den terapeutiske proces, der derfor indbefatter ”patientens vedholden-

hed i den farmakologiske behandling, dvs. evnen til at indordne sig under den medicinske behandlings vilkår og følge ordinationen.” (ibid., s. 229) Den kognitive terapi overlader således nydelsen til medicineringen. Medicinen udgør holdt-kæft-bolcher for subjektet for nydelsen, men det er bolcher, som vi kan nyde i vores afhængighed af dem, hvilket understreger, at nydelsen som sådan ignoreres. En sådan behandling er desuden overordnet ophængt på terapeutens eller psykiaterens sandhed og tid. Der er ikke tale om klientens tid eller sandhed, men en forceret tid dikteret af bl.a. den neurovidenskabelige forskning og de pengestærke laboratorier, der udvikler den medicin, som vi pumpes med.

Nydelse som påbud

Det er imidlertid ikke historisk tilfældigt, at dette kan finde sted. Når vi kan nyde de medicinske hold-kæft-bolcher, hænger det sammen med, at nydelsen ikke længere optræder under fortrængningens eller undertrykkelsens form. Nydelsen er derimod blevet et påbud: når vi køber en bestemt pille, en særlig seng, en særlig art cornflakes, en særlig computer, en tusch eller en sodavand, er det, fordi vi tilbydes en særlig nydelse. Vi får og tilbydes nydelse overalt: vi lever i nydelsens imperium eller imperativ. *Coca cola* er ikke alene et eksempel herpå, men en metafor herfor: drik *Coca cola*, og du nyder det, men ikke alene nyder du det, du må drikke mere. Vi lever i en tidsalder, hvor jagten på mernydelsen står centralt. Nydelsen er ikke længere fortrængt som under victorianismens store kjoler, men et imperativ, som alle skal leve op til.

Lacan betonedede dette så tidligt som i 1960erne. Han forudså, at Ødipus ikke ville blive ved med at være aktuel. Hans seminar om angsten: *L'angoisse* (1962-63) indskrev sig allerede i *Anti-Ødipus*. Ti år før den franske filosof G. Deleuze og den franske psykoanalytiker F. Guattari skrev *Anti-Ødipus*, fremhævede han, at Ødipus ikke længere var aktuel. Angst skyldes således, iflg. Lacan, ikke ødipuskomplekset, der udgjorde et af Freuds idealer, men en reaktion på kroppen og dens nydelse eller ideen om, at den Anden kan opsluge subjektet. Lacans forståelse af angsten pointerede således ikke alene, at vi allerede i 60erne var ved at blive underkastet en nydelse, der ikke længere var reguleret af den victorianske Ødipus, men rummede tillige en kritik af Freuds ideal.

Lader vi Lacans kritik af Freud hvile, ligger det centrale i de opdagelser, som Lacans forståelse af angsten bringer for dagen, et andet sted. Lacan var frem for alt opmærksom på, at nydelsen ikke længere kunne forstås ud fra det ødipale ideal. Faderen og hans symbolske position udgør ikke længere den principielle regulering af nydelsens former. Nydelsen kan ikke længere gribes under fortrængningens former, men under et imperativ, som han senere formulerede som *Encore* (1972-73): mere, mernydelse. Ødipus var neurosens tegn. Anti-ødipus eller rettere ikke-ødipus åbner i højere grad for en frit flydende nydelse og bør måske i højere grad knyttes til psykosen. Min tese er her, at psykosen bliver en lidelsesform, som vi i højere og højere grad vil støde på. Psykosen er ikke værre end neurosen, men en anden lidelsesform og fordrer en anden behandling end neurosen. Det er en af de udfordringer, som psykoanalysen står over for i dag: *en generaliseret psykose*.

Psykoanalysens udfordringer

Psykoanalysen står altså over for den udfordring, der rejses af den kognitive behandling. Det er klart, at psykoanalysen ikke er underlagt det terapeutiske overjæg, der hersker i den kognitive terapi, eller den form for suggestion, der hersker heri. Det drejer sig om subjektets egen tid, dets egen forståelse, dets egen sandhed og de nye opdagelser, som subjektets ubevidste giver anledning til. Det var derfor, Lacan manede til forsigtighed: det drejer sig ikke om at forstå for hurtigt, men om at give plads til det ubevidstes pulseren. Det ubevidste udgør ikke særlige skemaer, men er det ikke-realiserede eller det, der kan komme til, - som noget nyt og uventet. Freud mente det samme,

da han understregede, at analytikeren ved starten af enhver seance bør opfatte denne som noget helt nyt. Analytikeren er ramt af glemsel ved enhver seance, der udgør noget nyt.

Udfordringen for psykoanalysen består imidlertid ikke blot i, at den udgør en helt anden behandlingsform end den kognitive terapi eller at den respekterer subjektet samt dets sandhed og tid. Udfordringen for psykoanalysen består tillige i, at den kognitive terapi svarer til de krav om hurtig nydelse, som hersker i dag. Den kognitive terapi skal ligesom jagten på en ny *Coca cola* gå hurtigt. Tingene skal gå hurtigt i vores samtidige samfund, hvor hastighed er alfa og omega. Subjektet er imidlertid ikke bestemt af en sådan hastighed, hvorfor opgaven for psykoanalysen består i at fastholde en anden tid end en postmoderne hastighed. Psykoanalysen må fortsat vise, at der eksisterer en anden tid end hurtighedens og mernydelsens tid.

Den anden essentielle udfordring, som psykoanalysen står over for, drejer sig også om den metafysik, som den kognitive terapi indirekte og en række decideret religiøse terapier direkte tilbyder. I en tid, hvor Ødipus er gået af mode, søger subjektet eller vores samtid andre fikspunkter. Videnskaben eller religionen udgør et sådan fikspunkt, idet videnskaben i dag langt hen ad vejen har overtaget religionens og profeternes metafysiske rolle, men med den forskel, at religionen bygger på tro, mens videnskaben er grundlagt på viden.

Psykoanalysen er hverken en videnskab, en religion eller en profeti. Den må derimod vise, at den har en plads uden for videnskaben, religionen eller profetien: en plads, der er åben for subjektet og dets ubevidste. Det er ikke en let plads at indtage i en tid, hvor videnskaben hævder at sidde inde med svaret på alt eller hvor nydelsen udgør et imperativ, som mange følger. Det er imidlertid den udfordring, som psykoanalysen har taget op: den må insistere på at indtage et sted, der er radikalt forskelligt fra de frelser, som næsten alle andre diskurser tilbyder. Den må insistere på, at subjektet kun kan 'reddes', være hjemme i sit ubevidste, hvis det slipper for at blive frelst, herunder af videnskaben.

Videnskab, rotter og hunde

Spekulationer over depressionens mening har kun historisk interesse. Den specielle danske optagethed af psykogenese og en til tider ganske indflydelsesrig dansk psykodynamisk tradition har imidlertid vægtet dette område tungere, end det videnskabeligt fortjener. (Larsen, op. cit., s. 63) Der har altid været et intimt forhold mellem mennesker og rotter, ja næsten et kærlighedsforhold. I hvert fald har vi mennesker holdt meget af rotter, selvom vi også antages at være bange for dem. Det er dog ikke altid, at vi er eller har været bange for dem. For længe siden eksisterede der således en femårig dreng, Albert, der ikke var bange for de hvide rotter, der blev brugt i et forsøg udfoldet af en af behaviorismens fædre: John B. Watson. Watson satte den femårige Albert foran en rotte, men drengen var ikke bange for den. Watson begyndte derfor at slå med en kæp i gulvet, hver gang drengen så rotten, og Albert lærte den betingede refleks, som er nødvendig foran rotter: han blev skrækslagen, hver gang han så den. Albert blev Watsons behavioristiske svendestykke, der beviste, at vores adfærd er betinget af reflekser, her Alberts inducerede frygt.

Noget lignende var på spil hos rottemanden i Freuds berømte *case-story*, idet rottemanden forestillede sig en kinesisk torturscene med en fastspændt fange, der har en lukket kasse bundet til anus. Der er en rotte i kassen, og den eneste måde, hvorpå rotten kan komme ud på, er ved at gnave sig op igennem fangens anus.

I dag bruger man ikke rotter til at lære børn betingede reflekser eller til tortur, men man bruger dem i laboratorier, hvor de udsættes for særlige torturformer. Man benytter rotter, når man skal finde ud af, hvorfor mennesker er depressive, stressede, alkoholiserede osv. Man har opfundet ganske bestemte måder, hvorpå man kan gøre rotter depressive, stressede, alkoholiserede osv. Ud fra deres patologiske adfærd udleder videnskabsmændene, hvordan menneskets betingede reflekser må være under lignende situationer. Rotten er et menneskeligt forbillede, selvom man udsætter den for tortur i særligt behavioristiske labyrinter eller forsøgspstillinger.

Hvis vi for en tid forlader denne lille gnaver og ser på en anden af vores nærmeste: hunden, bruges den også til forsøg i videnskaben. Det kender vi allerede fra Pavlovs hundeforsøg, der ligger bag behavioristernes ideer om sammenhængen mellem adfærd og betingede reflekser. Pavlovs hunde lærte at savle, når de hørte en klokke, der skulle signalere mad. En lignende savlende adfærd kan ses hos spædbørn, når de hører køleskabsdøren blive åbnet, når mænd overværer et kvindeligt stripshow eller kvinder ser Chippendales.

I dag er videnskaben dog nået en del længere: man gør således hunde depressive ved at give dem elektriske stød i potterne, hver gang de vil forlade deres kurv. Til sidst ligger de hjælpeløse og dybt depressive i deres kurv, og selvom man giver dem mindre stød, når de ligger i kurven, bliver de liggende. De venter blot på at dø. Dette hundeforsøg viser, at mennesket udvikler lignende betingede reflekser, dvs. depressioner, når det gennem en tid har været udsat for ubehagelige oplevelser:

I den dyreeksperimentelle forskning er det påvist, at dyr bliver mere og mere følsomme og kan udvikle kramper, hvis de systematisk udsættes for subliminale elektriske eller kemiske påvirkninger som f.eks. med kokain. Dyrene er hermed blevet 'kindlede' [antændt på en depression], idet antændingen af krampeanfaldet er et resultat af ophobede stimulationer. (ibid., s. 163; m. indskud)

Oversat: når et menneske har været udsat for tilstrækkeligt mange psykiske stød, bliver det depressivt, og selvom det lider under sin depression, foretrækker det denne lidelse frem for at vove sig ud af sin imaginære hundekurv.

Pointen er videre, at den videnskabelige pointering af betingede depressive reflekser hos mennesker ikke kun skal føre til fremhævelsen af disse reflekser. Mennesker skal derimod lære, at selvom der har været situationer eller omgivelser, der bestemte disse betingede reflekser, er disse situationer eller omgivelser forandret i deres nutid. De depressive forestillinger er forkerte, eftersom den fader eller moder, der gav barnet et slag over fingrene, når det åbnede munden, ikke længere er til stede. De terapeutiske indgreb består således i at lære den depressive person, at tankerne knyttet til de betingede reflekser, depressionen, er forkerte. Det drejer sig om at skifte de forkerte mentale skemaer, som det også kaldes, ud med de rigtige skemaer, der vil få depressionen til at forsvinde. Mennesket i hundekurven vil således forstå, at det ikke længere får stød i fødderne, når det træder ud af kurven.

Pavlov dresserede hunde, der savlede, når de hørte en klokke, der skulle fortælle, at der var mad eller drikke. Det var et af de første videnskabelige beviser på betingede reflekser. Beviserne er blevet lidt mere sofistikerede i dag, eftersom mennesket i videnskaben ikke blot har betingede reflekser, men tillige mentale skemaer, der regulerer disse betingede reflekser. Der er, så at sige, en krop, vores hardware, der udvikler bestemte betingede reflekser, og så vores software, der består af bestemte mentale skemaer.

K. Kappel, der er en af de førende forskere i genetisk manipulation her i landet, hævder endvidere, at mennesket er en særlig biologisk maskine, underforstået en sofistikeret maskine i stil med en tiptop tunet computer (jf. *Det genetisk forbedrede menneske og liberal bioetik*). Det menneske, som videnskaben forsker i og eksperimenterer med, svarer således til Pavlovs hunde udstyret med moderne chips.

Subjektets plads i videnskaben

Efter karkirurgisk behandling overførtes hun igen til den lukkede afdeling, hvor det på grund af svær depression var nødvendigt at behandle med ECT, hvorunder hun kureredes for depressionen. (Larsen, op. cit., s. 131)

Inddragelsen af videnskaben er primært tænkt som et forsøg på at bestemme den plads, som subjektet indrømmes heri. Og måske er vi blot ligesom Pavlovs hunde udstyrede med chips. Måske er sandheden om subjektet, at det blot er en særlig biologisk maskine, men forskellen mellem videnskabsmandens rottemenneske og det, psykoanalysen kalder subjektet i analysen, er, at ændringen af videnskabens menneske sker, fordi videnskabsmanden – f.eks. behavioristen, den kognitive psykolog, hjerneforskeren eller lægen – fortæller, hvad der er i vejen med os og hvordan vi skal helbredes. Generne er alfa og omega her: ”Gener og deres proteinprodukter er vigtige ved at bestemme mønstret af forbindelser mellem hjernens neuroner og detaljerne for deres funktion.” (ibid., s. 138)

Subjektet i analysen må derimod selv nå frem til, hvad der er i vejen med det og finde sin vej frem mod en bedre løsning. Hvor specialisten er den instans, der ved i videnskaben, er det subjektet selv, der ved i psykoanalysen. Hvor mennesket udgør objektet – menneskerotten - for specialisten i videnskaben, er subjektet objekt for sine egne betragtninger i analysen. Det psykoanalytiske perspektiv går derfor heller ikke i retning af den form for helbredelse, som videnskaben lover. Helbredelse er blot et fantasme, der udelukker, at vi har noget, der hedder det reelle (Lacan) og at sandheden om vores væren indbefatter vores forhold til det reelle (det reelle og ideen om dette fantasme om helbredelse uddybes nedenfor).

Selvom subjektet, iflg. Lacan, ikke har nogen frihed til at vælge, som det vil, har det et ansvar for sin egen tilstand, ligesom det har et ansvar for, om det ønsker en bedre løsning eller ej. Det har frem for alt et begær, der dikterer nogle mulige veje i dets analyse og liv. Videnskaben har derimod forkastet subjektet (jeg uddyber denne forkastelse nedenfor).

Selvom videnskaben har forkastet subjektet, udelukker det ikke, at videnskaben fortsat opererer på subjektet. Den vil blot ikke vide af det. Dette er f.eks. tilfældet, når forsøgspersonen, der lider af det, som videnskaben kalder amputerede følelser, præsenteres for en række fotos af ansigter, der skal underbygge ideen om det amputerede følelsesliv. Videnskabsmanden har på forhånd udvalgt de ansigter, der er hhv. glade, sure, triste, vrede, stressede osv.

Til trods for det kan være svært at forstå, hvordan videnskabsmanden er nået frem til, at et ansigt er vredt, et andet er glad osv., skal der blot peges på, at når den amputerede forsøgsperson ser fotoene, så har han/hun kun et eller få ord til sin rådighed. Sig: ”Glad eller vred!” Hermed præsenterer videnskabsmanden forsøgspersonen for en første signifiant, hvilket minder om Lacans idé om, at en signifiant repræsenterer subjektet for en anden signifiant. Videnskabsmanden åbner således for subjektets aktivitet, der her består i at sætte signifikanter sammen, men lukker med det samme for den igen, eftersom de mulige associationer er reduceret til valget mellem ”glad” og ”vred”. Videnskaben opererer altså på subjektet, der er udspændt mellem den første og de andre signifikanter, men forkaster det også, eftersom subjektets produktion af andre signifikanter eller dets associationer er udelukket.

Det er derfor, at videnskaben har en vis lighed med paranoia: den er i sit grundlag funderet på en forkastelse af subjektet, ligesom den Anden ekskluderer subjektet i paranoiaen. Schrebers Anden, Gud, forsøgte at underminere hans eksistens, hvad der fik Schreber til at opfinde alverdens mekanismer, der skulle formilde Gud (jf. Freud: *Schreber*). En paranoid kvinde føler sig overvåget af amerikanske militærsatellitter, der ikke alene kan iagttage hende, men også læse hendes tanker. Hun er reduceret til et objekt, hvis tanker kan overvåges og styres af sådanne satellitter.

Videnskaben har altså en vis lighed med paranoiaen. Lone Franks *Klonede tigre - En rejse i det ny vilde Østen* udgør således en lang klagesang over, hvad der vil ske med os vestlige europæer, hvis kineserne får lov til at overhale vores videnskabelige forskning i neurobiologi osv. Og hvordan skulle amerikanerne kunne beskytte sig mod kineserne, hvis de ikke havde haft videnskabsmænd, der havde opfundet missilskjoldet?

Den Anden i videnskaben

Videnskaben, forkastelsen af subjektet og en særlig variant af paranoiaen går hånd i hånd. Men hvis videnskaben har forkastet subjektet, har den ikke desto mindre fastholdt den Anden, selvom forholdet hertil ignoreres af den. Dette er klart allerede i Watsons forsøg med Albert. Watson optrådte som den Anden, hvis mærkværdige begær bag de bemærkelsesværdige slag med stokken i virkeligheden udgjorde ophavet til nevøens senere frygt for rotter. Angsten optræder, når subjektet bliver et objekt i den Andens begær, hvilket Albert bliver i Watsons forsøg, selvom angsten forskyder sig til rotter, der er den signifiant, som Watson giver i bytte for den introducerede angst. Hos Rottemanden er angsten knyttet til bødlen, der torturerer fangen med rotten spændt til sin anus.

Jeg ved ikke om, vi kan tale om angst hos hunde, men der er ingen tvivl om, at Pavlovs hunde var styret af Pavlovs begær, eller at de hunde, der i dag får elektriske stød, er underlagt videnskabsmandens begær. Det samme er tilfældet med personer, der ser en psykiater, fordi de lider af kraftige angstanfald, hallucinationer eller depressive tilstande. Mange psykiatere har stort set aldrig tid eller lyst til at lytte til deres patienter, men udskriver hurtigt en recept på medicin. Subjektet er reduceret til en kalkulerbar patient, hvis helbredelse er betinget af psykiaterens særlige ønsker i den retning, - ønsker der er præget af den kæmpemæssige medicinering, som vi er udsat for i dag.

Den Anden eksisterer således i videnskaben, ofte inkarneret i den konkrete videnskabsmand. Der er heller ingen tvivl om, at der eksisterer et begær hos videnskabsmanden, som dog ikke vil vide af det, men som transformerer det til et forsimplet spørgsmål om f.eks. at sikre menneskehedens overlevelse og det enkelte menneskes helbredelse.

Videnskaben er en dødsdrift

Dette skal ikke forstås som en afvisning af videnskaben. Den har selvfølgelig på en række punkter sin berettigelse, men dens position udelukker subjektet og dets mulighed for at forholde sig til sig selv. "Depression er en hjernesygdom ..." (s. 24) Det er således videnskabeligt meningsfuldt "... at se depressionen som udtryk for en sygelig tilstand og ikke som et udslag af bristfældigheder i den enkelte personlighed." (s. 34) Subjektet har ikke mulighed for at forholde sig til mulige 'brister', men må tage til takke med, at dets tilstand skyldes en hjernesygdom.

Set i forhold til subjektet kan vi imidlertid tilføje, at videnskaben åbner for dets dødsdrift: "Jeg er depressiv, giv mig flere lykkepiller, så jeg kan slippe for at være depressiv ..." Subjektet ønsker egentlig ikke at vide, hvorfor der lider, eller, hvad årsagen hertil er, men at den depressive lidelse eller nydelse bliver udskiftet med den nydelse, som medicinen giver. Depressionen, der set fra psykoanalysen ikke er en egentlig lidelse, tilmed ikke en gang et symptom, men en moralsk svaghed, får derfor lov til at leve videre i lykkepillens muntre indpakning. Eller subjektet udvikler en depression, fordi der viftes med løfter om lykke, - lykkepiller.

Den lykke, som videnskaben lover, er ikke andet end en nydelse, der tjener dødsdriften og subjektets udelukkelse. Måske er lykke tilmed kun en form for nydelse, hvori subjektet kan forsvinde. Videnskaben er derfor en af formerne for den Andens nydelse, eftersom dens viden er et middel for kroppens nydelse, der udgør studieobjektet for videnskaben.

Dødsdriften er karakteriseret ved en udelukkelse af subjektet og dets plads i sproget og begæret. Dette er naturligvis ikke kun tilfældet med lykkepiller og depression, men med stort set al videnskabelig forskning. Det er derfor, at vi har etiske komiteer. Det drejer sig ikke blot om komiteer, der skal vurdere vederhæftigheden af humanistiske eller naturvidenskabelige afhandlinger, men tillige om komiteer, der skal kontrollere konsekvenserne af den realiserede forskning. De etiske komiteer skal begrænse risikoen, der er forbundet med forskningen inden for f.eks. genetik, stamceller osv.

Sandhed

Men hvad producerer videnskaben så? - Altså ud over en forkastelse af subjektet, angst, paranoia og den quasi-psykotiske nydelse knyttet til dens position og akter? Selv vil den sikkert sige, at den producerer sandheden, søger efter den eller at den i mindste søger efter kriterier og teknikker, der kan sikre en videnskabelig tilnærmelse til en eviggyldig sandhed, så dens resultater kan sikres størst muligt effektivitet. En videnskabelig dokumentation er per se sand, mens manglende videnskabelig dokumentation i sig selv er diskvalificerende (jf. Larsen, s. 136 & s. 232). Den kognitive videnskab hævder således i dag at sidde inde med kilden til sandheden om vores adfærd og evolutionære udvikling. Den effektivt virkende sandhed fremmes og udvikles af den viden, der udredes inden for videnskaben. Poppers ideer om falsifikation kan f.eks. knyttes til en sådan søgen efter effektive videnskabelige undersøgelser.

Det er ikke muligt at gå i dybden med de sandhedsbegreber, der hersker inden for videnskaben, men der skal blot peges på, at ideen om at gribe sandheden i f.eks. generne, vores indre chips, i vores religiøse tanker eller andre sagsforhold bygger på en særlig sprogopfattelse. De bygger på ideen om, at sproget kan fortælle eller fremstille den virkelige sandhed om generne, vores indre chips, religiøse tanker osv. Sproget skal optræde som et gennemsigtigt medium, der videregiver den rigtige sandhed om opbygningen af generne, vores chips osv.

Men som en vestlig filosofisk tradition gående fra Platon til den franske post-strukturalisme har peget på, udgør sproget ikke et gennemsigtigt medium, der på entydig vis kan gribe et sagsforhold. Sproget er heller ikke et instrument, som vi kan benytte efter forgodtbefindende, men vi er, som Lacan understreger, i et eller andet omfang altid fremmedgjorte fra såvel vores egen krop som ethvert sagsforhold. Det er iøvrigt derfor, at enhver idé om objektivitet eller neural fremstilling af en objektiv virkelighed er en illusion. Denne fremmedgørelse peger endvidere på, at vi i sproget ikke blot taler, men er talte af sprogets mekanismer. Den talte væren er et andet udtryk for Lacans idé om subjektet. Det reelle er et navn for det, som vi qua subjektet bliver fremmedgjorte for i kraft af sproget: kroppen uden for sproget.

Derfor kalder Lacan det, som videnskaben betegner som et menneske, for et subjekt: en væren, der er underkastet og alieneret i sproget. Når videnskaben kan forkaste subjektet, hænger det sammen med, at den ignorerer denne alienation i sproget. Den forestiller sig i stedet, at dens viden stemmer overens med sandheden i/ved sagsforholdet, men viden repræsenterer aldrig sandheden, eller rettere enhver viden er kun en forestilling om den sandhed, som er knyttet til et sagsforhold, der essentielt ligger uden for sproget. Lacans navn for dette sagsforhold, der essentielt ligger uden for sproget, er det reelle: det ubegribelige og umulige, der samtidig er målet for vores nydelse, for så vidt som det omfatter kroppen.

Videnskaben opererer i dag på det reelle, når den kloner, laver fysiske hjerneindgreb, fedtsugning, kønsskifteoperationer osv., der alle udgør former for den Andens nydelse, eftersom dens viden er et middel for kroppens nydelse, der udgør studieobjektet heri. Men det betyder ikke, at den sidder inde med sandheden knyttet til det reelle. Viden tilhører sproget, mens sandheden knyttet til det reelle falder uden for sproget.

Det er derfor, at psykoanalysen ikke så meget drejer sig om mening og viden i sproget. Den udgør ikke en hermeneutisk diskurs, men handler snarere om vores forhold til det ubegribelige. Enhver form for semantisering eller hermeneutisk fortolkning understøtter i sidste instans den videnskabelige tendens. Det var derimod forholdet til det uudsigelige, det reelle, som Freud indkredsede med sine ideer om seksualiteten og drifterne, herunder den essentielle dødsdrift. Freuds opfindelse af psykoanalysen var utænkelig uden hans fund af drifterne og seksualiteten, som Lacan inkluderede i sine ideer om det reelle. Der kan ikke eksistere nogen form for psykoanalyse, hvis den ikke forholder sig til seksualiteten og drifterne, som Lacan indkredsede med nydelsen.

En behandling, der begrænser sig til sprogets eller meningens dimension, udelukker subjektets drifter og seksualitet, dvs. dets forhold til det reelle. Enhver psykoanalytisk behandling arbejder derimod med subjektets forhold til det reelle. Sandheden om/i det reelle ligger uden for det, som sproget giver mulighed for at begribe, og alligevel er sandheden om subjektet eller subjektets sandhed knyttet til det reelle, f.eks. det reelle ved kønnet. Spørgsmål som "Er jeg en kvinde eller

en mand?" eller: "Hvad er en kvinde?" kan ikke udtømmes i sproget, men peger netop det reelle ved kroppen og kønnet samt sandheden om kønnet.

Subjektets sproglige viden kan aldrig gribe denne sandhed, ligesom subjektet aldrig kan ophæve sin alienation i sproget eller det reelles eksistens i sit liv. Men når videnskaben hævder, at den kan helbrede mennesket for dets depression, fobi, angst, skizofreni, stress e.l., bygger ideen om denne helbredelse netop på en udelukkelse af subjektets forhold til det reelle. Helbredelse forudsætter i den forstand et fantasme, der udelukker det reelle, som subjektet ikke kan helbredes fra, men højst få et andet forhold til.

Det er derfor karakteristisk for videnskaben, at den essentielt ikke forholder sig til subjektets forhold til det reelle, men enten forsøger at dække over eller opererer direkte på det. Seksuelle problemer skyldes ikke, iflg. videnskaben, subjektets respons på det reelle, men enten forkerte tankeformer, dvs. en forkert og usand viden, eller en forkert krop, som tilfældet er med transseksuelle. Hvis subjektet har en forkert viden, må denne viden ændres til den sande, og hvis subjektet har en forkert krop i henhold til sin sande genetik, må denne krop ændres til den rigtige: den transseksuelle mand får derfor lov til at slippe af med sin malplacerede penis og får indopereret en plastikskede.

Forholdet mellem det reelle og sandheden er naturligvis udelukket i denne ændring i viden eller operation på/i det reelle. Der er tilmed i begge tilfælde tale om en udelukkelse, der bygger på en beskyttelse i forhold til det reelle. Fantasmet er et andet navn for en sådan beskyttelse.

De fire årsager

Men sandhedsbegrebet er lidt mere komplekst, end det fremgår ovenfor. Lad mig derfor afsluttende prøve at forklare problematikken på anden vis, nemlig ud fra Aristoteles' ideer om fire årsager knyttet til sandheden: den effektive, den finale, den formelle og den materielle årsag. Disse fire årsager, der oftest antages at være sammenhængende, kan illustreres kort med bygningen af et hus: 1) den *effektive* årsag henviser til tiden og den menneskelige arbejdskraft brugt til at bygge huset; 2) den *finale* årsag vedrører målet for byggeriet, dvs. selve husets færdiggørelse og de intentioner, der er knyttet til dette mål; 3) den *formelle* årsag vedrører de konstruktioner eller arbejdsplaner, der ligger til grund for arbejdet med huset, herunder varetagelsen af visse matematiske eller fysiske love, der må overholdes; og 4) den *materielle* årsag vedrører de materialer eller det udstyr, som må benyttes for at realisere intentionerne med huset. Lad mig prøve at benytte disse fire årsagsbegreber til en forståelse af religionen, den klassiske videnskab og vores tids terapeutiske indgreb.

Ad 1): Den *effektive* årsag dukker op i den kognitive taleterapi: det skal gå hurtigt og være effektivt. Den kognitive terapi involverer sandheden som årsag i dens forklædning som effektiv årsag. Det er kun sandt, hvis det er effektivt, - hævder den kognitive terapi. Hermed kan den afvise f.eks. den psykoanalytiske behandling, eftersom den ikke opererer med en sandhed knyttet til den effektive årsag.

Ad 2): Den *finale* årsag kan ses i religionen, eftersom sandheden kun kan gribes til sidst, dvs. når vi står til doms foran Gud. Ideen om den finale årsag involverer desuden en teleologi, dvs. et bestemt mål, som indfries i udviklingen. Gud er godt nok årsagen til al ting, men sandheden lærer vi først at kende, når vi møder Gud.

Ad 3): Den *formelle* årsag vedrører årsagen i videnskaben, eftersom den vil finde de love og regler, der må overholdes, for at sandheden kan gribes. Poppers ideer om falsifikation kan illustrere dette, eftersom de netop drejer sig om at finde de love og regler, der muliggør, at forskningen tager mindst muligt fejl. Videnskaben bør, iflg. Popper, opstille kriterier, der muliggør, at ethvert videnskabeligt udsagn kan betvivles, eller, lettere omformuleret, at ethvert udsagn kan hæftes med størst mulig sandhedseffekt.

Ad 4): Den *materielle* årsag er den kausalitet, som psykoanalysen opererer med. Den vedrører

sandheden som en materiel årsag, der opererer i drifterne og seksualiteten. Den materielle kausalitet vedrører det reelle ved kroppen og kønnet uden for sproget.

Det skulle således være muligt at forstå videnskaben som knyttet til den formelle årsag, der også var Poppers ønske, men problemet er, at den postmoderne videnskab breder sig ud over alle fire felter. Den opererer på den *effektive* årsag, som det allerede fremgår af den kognitive terapi, men også af de utallige videnskabelige løfter om snart at kunne helbrede f.eks. skizofreni via medicinsk behandling eller indgreb i hjernen. Eller den arbejder med de effektive årsager, når den ændrer på cellemembraner eller vores såkaldte mentale skemaer.

Videnskaben har således inddraget den effektive årsag, men også den *finale* årsag, eftersom den i stort omfang opererer med evolutionen som en absolut faktor. Det er menneskets genetiske udvikling og evolution, der er forklaringen på næsten alt, f.eks. vores mentale tilstande. Selvom der er spring i evolutionen, bærer evolutionen et mål, som det også fremgår af videnskabens mange løfter. Ideen om evolutionen indebærer selvfølgelig også ideen om, hvad der forårsager evolutionen. Indtil for nylig ville videnskaben ikke forholde sig hertil, men allerede Einsteins idé om, at Gud ikke spiller terning med universet, peger på, at evolutionen har en årsag. Et af det bedste bud på en sådan årsag er *Big Bang*. Videnskabens inddragelse af den finale årsag er iøvrigt en af grundene til, at den i dag udgør en absolut rival til de etablerede religioner. Videnskaben opererer allerede med den *formelle* årsag, som det fremgår af Poppers ideer eller matematikken, der er et formelt system.

Men hvad med den materielle årsag? Den kognitive videnskab betegner sig i dag som en *materiel monisme*, - to ord der iøvrigt understreger dens teleologiske og teologiske aspekter. Og som anført opererer videnskaben i dag på det reelle. Kønsskifteoperationer er et indgreb i den materielle virkelighed og bygger på en idé om en forkert materiel årsag hos den, der får skiftet sit køn. Videnskaben har således bredt sig ud over alle fire årsager og sandhedsområder i vores postmoderne tidsalder. Den kan ikke tåle, at der er en mangel eller noget, der ikke er determineret. Den kan ikke tåle, at der ikke er mening med alt. Der skal foreligge en viden overalt, hvis ikke i dag, så i morgen. Den kan, kort sagt, ikke udholde manglen, og dens mål er derfor den komplette og fuldstændige viden.

Psykoanalysen: manglens plads

Psykoanalysen synes at være et af de eneste steder, hvor manglen opretholdes. Psykoanalysen er et af de eneste steder, hvor man forsøger at udholde manglen og den udsigelige sandhed, der er knyttet hertil. Dens sandhed er knyttet til den mangel, der er forbundet med det reelle og umuligheden af nogen som helst viden, der kan gribe det reelle fuldt ud.

Vi må iøvrigt ikke glemme, at Lacan ikke blot knytter det reelle til traumet, men også til chancen eller slumpetræffet. Det er et slumpetræf, at jeg møder min kommende kæreste, da jeg parkerer min bil. Slumpetræffet åbner for, at ikke alt er determineret fuldt ud. Var hele verden determineret og forudbestemt, ville vi være reducerede til robotter, som en Kappel drømmer om. Vi ville være marionetdukker i den store Andens univers, eller vi ville være ofre for den store Andens vilje eller begær. Dette ville være det sande paranoide univers, men det er desværre det, som videnskaben stræber efter, og videnskaben udgør i den henseende en næsten omnipotent faktor i vores postmoderne samfund.

Litteratur:

Freud, S.: *Schreber*. København: Hans Reitzels Forlag, 1990.

Frank, L.: *Klonede tigre - En rejse i det ny vilde Østen*. København: Gyldendal, 2005.

Kappel, K.: "Det genetisk forbedrede menneske og liberal bioetik", i: G. Balling & K. Lippert-Rasmussen (red.): *Det menneskelige eksperiment*. København: Museum Tusulanums Forlag,

2006.

Lacan, J.: *Le séminaire X : L'angoisse*. Paris: Seuil, 2004.

Lacan, J.: *Seminar XI: Psykoanalysens fire grundbegreber*. København: Forlaget Politisk Revy, 2004.

Lacan, J.: *Le séminaire XX : Encore*. Paris: Seuil, 1975.

Larsen, J.K.: *Depressionssygdommen – fra videnskab til klinisk praksis*. København: Munksgaard, 2001.

Melchoir, T.: ”Guérir par la vérité”, i T. Nathan (red.) : *La guerre des psys. Manifeste pour une psychothérapie démocratique*. Paris: Les empêcheurs de penser en rond, 2006.

Oestrich, I.H.: *Tankens kraft – kognitiv terapi i klinisk praksis*. København: Dansk Psykologisk Forlag, 2000.

Young, J.E.: *Kognitiv terapi ved personlighedsforstyrrelse. En skemafokuseret tilgang*. København: Hans Reitzels Forlag, 2003